

ПЕРЕДУМОВИ ПРОЦЕСУ САМОВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Передумовами процесу самовиховання майбутніх фахівців соціальної сфери є зміст, методи, прийоми самовиховання зумовлені віковими, індивідуальними особливостями та управління ними.

Ключові слова: роль самовиховання, формування особистості, чинники самовиховання.

Pre-conditions of process of self-education of future specialists of social sphere is maintenance, methods, the receptions of self-education are predefined age-old, individual features and management by them.

Keywords: role of self-education, forming of personality, factors of self-education.

Актуальність дослідження. Сучасна педагогіка актуалізує проблему подальшої розробки теоретичних положень та одержання нових емпіричних результатів щодо особливостей формування самостійної поведінки студентів університету майбутніх фахівців соціальної сфери. Проблемами самореалізації, самовдосконалення та самовиховання в Україні успішно займаються О. Безпалько, О. Веретенко, Н. Заверико, А. Капська, Л. Мішик, Л. Проців, однак вони на нашу думку і досі залишаються недостатньо висвітленими. Роботи російських дослідників також розкривають деякі питання процесу самовдосконалення: В. Бурков, М. Дубінін, П. Дизель, В. Іріков, А. Єгоршин, О. Ємельянов, О. Ковальов, О. Кочетов. Проблематиці самореалізації, самовдосконалення та самовиховання приділяли увагу В. Сухомлинський та К. Ушинський.

Мета статті. Розвиток теоретичних основ самовиховання майбутніх фахівців соціальної сфери.

Виклад основного матеріалу. *Роль самовиховання для формування особистості.* Проблеми теорії самовиховання у формуванні майбутнього фахівця соціальної сфери є актуальними на сучасному етапі. Зміст, методи, прийоми самовиховання здебільшого зумовлюються віковими й індивідуальними особливостями.

Перш ніж управляти іншими, необхідно навчитися управляти собою: стримувати свої емоції, зосереджувати увагу на потрібному об'єкті, проявляти вольове зусилля при зустрічі з труднощами і перепонами, бути дисциплінованим і організованим, навчитися раціонально мислити, бачити проблеми і творчо їх вирішувати. Самоуправління здійснюється самосвідомістю особистості. Воно формується, починаючи з раннього дитинства, і продовжує удосконалюватися до глибокої старості. У самосвідомості зазвичай виділяють три сторони: знання себе, відношення до себе і саморегулювання [1, с. 25].

Самовиховання майбутніх фахівців соціальної сфери успішно здійснюється за певних умов. Передусім воно потребує від людини знання самої себе, вміння оцінювати власні позитивні й негативні риси. Щоб збагатити студентів університету відповідними знаннями і вміннями, вивчають дисципліни про психічну діяльність людини, свідомість, волю, почуття, характер, мотиви поведінки, інтереси, здібності, потреби, темперамент, а також розкривають сутність самовиховання, методи і прийоми роботи над собою.

Наприклад, розумний визначає кращі шляхи життя, ніж обмежена людина. Той, хто багато знає і уміє діє раціональніше того, хто мало знає в галузі обраної ним соціальної сфери для майбутньої роботи. Морально вихована людина краще адаптована до суспільних вимог, ніж аморальна. В управлінні особистістю вирішальне значення має воля людини. Людина без волі, або, як то кажуть, слабохарактерний, пливе за волею хвиль. Він піддається як хорошим, так і поганим впливам, оскільки не володіє самостійністю. Вольова людина, навпаки, рішуча, тверда, володіє мужністю, а тому навіть у важких обставинах не губиться і діє так, як треба. Вольова людина здатна відстоювати свої переконання і реалізувати власні плани, не дивлячись на труднощі і перепони, вона добивається здійснення поставлених цілей.

Самоуправління включає відбір і аналіз інформації, що поступає, постановку цілей і ухвалення рішення, визначення планів і способів дії, виконання наміченого шляхом саморегуляції духовних і фізичних сил.

Саморегуляція здійснює:

- посилення або ослаблення діяльності;
- гальмування несприятливих імпульсів;
- перемикання або розподіл сил між різними об'єктами;
- контроль за виконуваними діями і кореляцію поведінки, якщо в цьому виникає необхідність [1, с. 38].

Можна виділити два види самоуправління – оперативне і перспективне. Оперативне управління – це повсякденна регуляція діяльності і поведінки відповідно до раніше поставлених цілей і прийнятих планів.

Перспективне самоуправління – це передбачення майбутнього, відповідно до якого визначаються плани і шляхи діяльності. Перспективне самоуправління зрештою стає оперативним, коли настає час діяти.

Самовиховання також відноситься до одного з видів самоуправління, направлено на вдосконалення себе. Воно включає як перспективне, так і оперативне самоуправління [2, с. 14].

Для формування особистості майбутнього фахівця соціальної сфери і самовиховання величезне значення має громадська робота. Вона розвиває товарищів, формує організаторські здібності, сприяє становленню політичної зрілості майбутніх фахівців. Практика показує, що люди, які пройшли школу громадської роботи, як правило, проявляють велику активність в рішенні громадських питань, самостійність, товарищів і сміливість.

І навпаки, люди, що уникали громадської роботи, проявляють такі риси, як замкнутість, індивідуалізм, деяку боязкість при обговоренні питань колективного життя. Вони не можуть виступати на зборах і активно брати участь в ухваленні рішень і виробленні їх, організувати колективну справу.

І, нарешті, особистість студента формується спеціально організованим самовихованням. Самовиховання складна діяльність. Вона вимагає постановки певної мети і конкретних завдань, розробки програми, планування роботи, обліку і контролю за ходом самовиховання. Самовиховання робить майбутніх фахівців соціальної сфери відповідальними за свою поведінку в сьогоденні і за своє майбутнє життя. Особистість може вибирати той або інший спосіб життя, вона може регулювати свою поведінку і удосконалювати себе.

Ось чому не можна все звалювати на обставини життя. Особистість відповідальна за свій характер, за свою діяльність, за свою поведінку, за те, якою вона стає і стане.

Чинники самовиховання. Всі чинники, що формують студентів соціальних педагогів та соціальних працівників, знаходяться в зв'язку і в сукупності визначають спосіб їх життя, те, як практично, реально вони живуть (що вони люблять, до чого прагнуть, як виконують свою функцію громадянина, як поведуться в середовищі людей, як працюють, що читають і з ким зустрічаються). Свідома, вольова людина може певною мірою впливати на свій спосіб життя, а тим самим свідомо зумовлювати шлях власного психічного розвитку.

Важливий аспект самовиховання студентів університету і майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників – логічне мислення, вміння проаналізувати кожен свій вчинок, що сприяє виробленню вимогливості до себе як постійної риси характеру, без якої неможливо досягти успіху в цій справі. Тому педагоги в індивідуальних бесідах і на зборах детально аналізують порушення правил поведінки, їх причини, привчають молодь до самоаналізу [7, с. 203].

Самовиховання потребує тривалих вольових зусиль, вміння керувати собою, досягати поставленої мети, не занепадати духом від невдач. Тому слід залучати студентів до видів діяльності, які передбачають зібраність, організованість, відповідальність. Долаючи труднощі, вони загартовують волю, доводять розпочату справу до кінця і таким чином переконуються, що навіть невеликі успіхи роблять їх сильнішими.

Підвищує ефективність процесу самовиховання майбутніх фахівців соціальної сфери ідеал, до якого прагне молода людина. Спостереження переконують, що до самовиховання байдужі переважно ті, хто не має життєвої мети, ідеалу. Тому важливо знати ідеали молоді, допомогти сформуванню ідеалів тим, хто їх не має.

Успішність процесу самовиховання майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників значною мірою залежить від рівня розвитку колективу взагалі. Самовиховання в розгорнутому його вигляді є цілеспрямованою свідомою і систематичною роботою над собою, з тим щоб забезпечити такий рівень розвитку особистості, який би відповідав суспільним вимогам і особистому ідеалу.

Шляхом самовиховання майбутній фахівець соціальної сфери формує потрібні йому для життя і праці властивості і усуває ті, які заважають йому жити і діяти в потрібному напрямі. Самовиховання – природний процес адаптації особистості до соціальних умов і суспільних вимог.

Виховання і навчання, які здійснюються суспільством за допомогою сім'ї, дитячого садочку, школи, різних громадських організацій і засобів масової інформації, вимагають не тільки підтримки з боку особистості, що розвивається, але і зустрічної роботи, тобто самовиховання, без чого суспільне виховання малоефективне [2, с. 49].

Цілком природно, що молоді люди, прагнучи шонайшвидше стати дорослими, бути в їх середовищі і діяти, як вони, невільно і свідомо наслідують дорослим людям з оточення або літературним персонажам.

Самовиховання майбутніх фахівців соціальної сфери не завжди носить систематичний характер, не кожного разу при цьому досягається успіх в роботі, і це пояснюється тим, що вони не завжди орієнтовані на те, як потрібно працювати над собою.

Зрілість свідомості і розвиненість самосвідомості дозволяють дорослій людині врахувати як об'єктивні або соціальні вимоги до себе, так і правильно оцінити суб'єктивні або власні якості і можливості саморозвитку. Звідси і розуміння необхідності роботи над собою, і велика ефективність самовиховання, якщо воно ведеться систематично [2, с. 61].

Успіх в самовихованні студентів залежить від спеціальної підготовленості їх до цієї діяльності, тобто від знань, умінь і навичок роботи над собою. Підготовленість включає також і психологічну готовність працювати над собою, тобто інтерес до цієї діяльності і твердий намір займатися самовихованням.

Зрозуміло, що робота над собою повинна бути систематичною і послідовною. Той, хто відступає, пасує перед труднощами або відкладає вправи на "кращий час", той ніколи не доб'ється успіху. Слід також пам'ятати, що не благі наміри, а практика самовиховання розвиває і удосконалює особистість.

Всякого роду швидкоплинні вправи нічого не дають, з огляду на те, що утворення тих або інших властивостей, а особливо викорінювання негативних звичок і схильностей вимагає тривалих, систематичних і наполегливих вправ. К. Ушинський писав, що негативні звички дуже стійкі і так тиранять людину, що вона готова відрізати собі руку або ногу, якби з тим відрізували і шкідливу звичку. Проте позбавлення настає лише тоді, коли особистість тривалий час утримується від якихось дій або вчинків, рішуче відмовляється від задоволення шкідливих потреб, наприклад паління, випивок і т.п., і разом з тим перемикає увагу, свою волю на дії, що сприяють формуванню і закріпленню нових корисних звичок [1, с. 36].

Щоб жити, людина повинна трудитися, щоб трудитися, вона зобов'язана вступати у відносини з природою і людьми. Цілком зрозуміло, що праця, як і всяка інша діяльність, пред'являє до людини певні вимоги, на які вона повинна не тільки зважати, але і керуватися ними при регулюванні своєї активності. Суспільство в цілому, виробництво зокрема постійно розвиваються, а тому кожен зобов'язаний виховувати себе, з тим, щоб встигати за ходом життя [3, с. 15].

Студентство, як правило, не тільки пристосовується до зовнішніх суспільних умов, але і активно впливає на них і тим самим виступає суб'єктом суспільного розвитку. Найбільш плідна самостійна активна діяльність можлива при певному рівні знань, навичок і зрілості особистості – морально-політичної, емоційно-вольової і інтелектуальної. Спираючись на досвід попередників і сучасників, студенти, особливо молодших курсів, прагнуть максимально розвинути в собі ці необхідні властивості. Виявляючи і пізнаючи свої здібності, вони починають самі формувати їх як у власних інтересах, так і на користь суспільства.

Таким чином, самовиховання майбутніх фахівців соціальної сфери, як і виховання взагалі, виконує суспільну функцію з формування особистості. Як і виховання, самовиховання цілеспрямований, свідомий процес формування етично-психологічних властивостей особистості. Самовиховання вторинне, воно виникає тоді, коли людина виявляється підготовленою до нього самим життям і вихованням, тобто коли вона починає усвідомлювати себе особистістю, починає замислюватися про свою суспільну роль в сьогоденні і майбутньому і проявляти свідому самостійність в практичному житті, іншими словами, коли вона досягає певного рівня розвитку свідомості і самосвідомості, життєвого досвіду.

Отже, потреба в самовихованні студентів ініційована зовнішніми обставинами і вихованням. Вона виникає як природна необхідність особистості, що розвивається, і служить стимулом подальшого саморозвитку для того, щоб успішно займатися самовихованням, необхідно уміти аналізувати власні якості і певним чином їх оцінювати з урахуванням вимог, що пред'являються до людини суспільством, і показників власної діяльності [2, с. 81].

Самовиховання майбутніх фахівців соціальної сфери дуже тісно пов'язане з розвитком колективу. От чому, як показують наші дослідження, потреба в самовихованні раніше дозріває там, де склався монолітний цілеспрямований колектив, що пред'являє зростаючі вимоги до кожного.

А. Макаренко на прикладі власного педагогічного досвіду показав процес розвитку колективу як процес розвитку і перетворення вимог всього колективу у вимогливість до себе кожної особистості. На високій стадії розвитку колективу його члени починають пред'являти вимоги перш за все до себе [5, с. 434].

Потреба в самовихованні виникає на певному рівні розвитку особистості за певних умов життя і праці. Самовиховання це процес, що розвивається. Впродовж життя особистості міняються як цілі, так і способи самовиховання. Цілі стають складнішими, пов'язаними з основною життєвою спрямованістю особистості.

Самовиховання може охоплювати різні сфери людського розвитку і діяльності. Воно може виступати у формі етичного або фізичного самовиховання, емоційно-вольового або інтелектуального і, на кінець, естетичного. Причому ті або інші аспекти всебічного розвитку займають різне місце в роботі над собою залежно від потреб сьогодення і майбутнього. Людина виховує в собі певні властивості залежно від своїх планів, основної життєвої спрямованості або поставленої на один з періодів життя конкретної мети.

Спрямованість самовиховання студентів університету майбутніх фахівців соціальної сфери визначається суспільною програмою всебічного розвитку особистості, здійснення якої відбувається в інтересах і суспільства і особистості. Проте залежно від індивідуальних особливостей і потреб напрям самовиховання може бути широким або вузьким.

Серйозне значення самовихованню надавав А. Макаренко. Він розглядав його як природний результат розвитку особистості в колективі. Спочатку розвиток особистості йде під впливом зовнішніх вимог, а потім в результаті вимог до себе, тобто самовиховання. У розумінні А. Макаренко, самовиховання не відокремлений процес, а спільна діяльність всього колективу. Абсолютно непомітно процес виховання, що направляє А. Макаренко і підібраним ним складом педагогів, перетворювався на процес колективного самовиховання. У цьому полягає нове, що вніс А. Макаренко в теорію і практику самовиховання. "Самовиховання – писав В. Сухомлинський, це не щось допоміжне у вихованні, а міцний його фундамент. Ніхто не може виховати людину, якщо вона сама себе не виховає" [5, с. 434; 8, с. 602].

Самовиховання починається в дитинстві і продовжується все життя. Проте, як показують дослідження А. Арета, О. Кочетова, В. Селіванова, Л. Рувінського і інших, потреба в самовихованні особливо виразно з'являється школярами в підлітковому віці, коли вони стоять на порозі зрілості, тобто в той перехідний період розвитку, для якого найхарактернішим є формування переконань і життєвих ідеалів, становлення самостійності, що виявляється в свідомому відношенні до життя і власних обов'язків, критичному відношенні до людей і самого себе. Ці новоутворення особистості, підготовлені накопиченим життєвим досвідом і вихованням, вимагають перегляду відношення до якостей власної особистості, своїх обов'язків, перегляду взаємин з іншими людьми. Переоцінка або глибока оцінка себе і інших при зіставленні з ідеалом і на користь реалізації цілей подальшого життя породжує потребу в самовихованні, яка актуалізується в процесі роботи над собою. Підліток хоче не грати в дорослого, а бути їм. І головне, хоче, щоб інші теж визнавали його дорослість. Звідси і виникає потреба в прискореному розвитку власної особистості, і при цьому засобами самовиховання. Підліток прагне, по-перше, усунути слабкості і, по-друге, сформувати позитивні якості особистості, що дають йому право вважатися сильним, умілим і самостійним [2, с. 49].

Головний напрям самовиховання майбутніх фахівців соціальної сфери – це формування високих етичних якостей людини. Студенти несуть повну відповідальність за свою поведінку. Відчуття відповідальності – додатковий стимул до етичного самовдосконалення. Людина продовжує працювати над собою все життя. Це здійснюється інтенсивніше і продуктивніше, бо доросла людина має більше знань і життєвого досвіду, вона відповідальніше відноситься до суспільних вимог і власних обов'язків. Крім всього цього вона володіє розвиненим розумом і волею – необхідними суб'єктивними передумовами успішної роботи над собою.

Самоосвіта. На самоосвіту особистості у всі періоди її життя діє безліч чинників. Але все таки те, ким вона стала, залежить у вирішальному ступені від неї самої, її самостійності, самооцінки, самокритичності, вимогливості до себе, бажань, активності, цілеспрямованості, волі, наполегливості, працьовитості, тобто від її безперервного самовдосконалення. Самовдосконалення – це педагогіка для себе, одна з найбільш дієвих і продуктивних педагогічних систем – "сам собі педагог". Самовдосконалення виступає як сполучна ланка між різними ланками особистісного і професійного зростання людини, відсікаючи несприятливі впливи і даючи простір позитивним. Найбільш важливими формами його виступають – самоосвіта і самовиховання. Це дві відносно самостійні підсистеми самовдосконалення, які взаємопов'язані і доповнюють одна одну.

Під самоосвітою розуміється самостійна робота особистості по збагаченню своїх знань, розумінню світу, своєї професії. Ще А.С. Макаренко стверджував, що розуміння високої суспільної значущості праці, уміння проявляти певну самостійність і творчість, особисту організованість – умови успішної роботи із самовдосконалення [4].

Для усвідомлення необхідності самоосвіти потрібна достовірна інформація про свою особистість. Працівник соціальної сфери отримує її в результаті самооцінки своїх якостей, здібностей, знань, навичок і умінь. Але висока думка про власний розум нічого не коштує; розумний той, кого інші вважають розумним. Тому при думці про себе першорядне значення мають думки навколишніх людей, колективу, реальні успіхи в навчанні і праці, оцінки успішності і показники праці, що виставляються викладачами, керівниками, колективом. Вірна самооцінка поєднає позитивне в собі із слабкостями, недоліками, таким чином, формує мотиви самовдосконалення і самоосвіти. Самовдоволення веде до зупинки в розвитку і навіть регресу.

Перехід від формування мотиваційних установок в роботі з самоосвіти припускає визначення цілей і завдань, шляхів. Вибір напрямів самоосвіти – справа винятково індивідуальна і визначається головним чином самою особистістю. Найбільш значущими з них, як правило, є:

- систематичне вивчення актуальних проблем внутрішньої і зовнішньої політики держави;
- оволодіння найбільш складними питаннями в галузі гуманітарних і соціально-економічних наук;
- підвищення рівня і якості знань з профільних, навчальних дисциплін і наук;
- оволодіння знаннями соціальних наук, психології, педагогіки, необхідними і в житті, і для досягнення високих результатів в соціальному і професійному становленні, а також практичній діяльності;
- постійне поповнення і розширення методичного арсеналу, який дозволяє вибирати адекватні методи і засоби освіти і самоосвіти;
- формування і розвиток культури спілкування, що дозволяє встановлювати тісний контакт і взаємодію при рішенні навчальних і службових завдань;
- систематичне оновлення знань і умінь з методики самовдосконалення, що дозволяє постійно рухатися вперед в професійній підготовці [8].

Методів реалізації планів самоосвіти багато. Головний серед них – робота з літературою, різною за своїм призначенням і змістом. Саме читання збагачує інтелектуальне життя, розвиває розумові здібності, виробляє смак, вчить прекрасному. Влучно свого часу сказав філософ: люди перестають мислити, коли перестають читати. Спілкування з книгою – це заочне спілкування з мудрими людьми світу [8].

Самоосвіта пов'язана з навичками і вміннями швидкого пошуку необхідної літератури, ведення особистого каталогу книг з питань, що цікавлять; попереднього ознайомлення з книгою, покажчиками і примітками; швидкого орієнтування в тексті книги, аналізу її тексту, виділення основних, провідних думок, відділення основного від другорядного, розуміння висновків і т.п.; потребою зв'язувати прочитане з вже наявними знаннями, усно висловлювати прочитане, самостійно оцінювати його, робити необхідні записи при читанні; одночасною роботою над декількома джерелами та ін.

Важливе значення в наші дні має вміння орієнтуватися в потоці інформації. Воно складається із знання джерел інформації, здатності швидко знаходити потрібні дані, відомості, швидко і правильно їх оцінювати, оперативно визначати шляхи і умови їх використання в теоретичній і практичній діяльності [6].

Продуктивне читання в ході самоосвіти припускає самоконтроль і самоперевірку. Прочитавши і обдумавши яку-небудь невелику і відносно закінчену частину тексту, що вивчається, читач, не заглядаючи в книгу, прагне правильно відповісти собі на наступні питання: про що тут говорить автор; що саме він говорить про це; як обґрунтовується думка; які висновки з прочитаного мають практичне значення і т.п. Пошуки відповідей на питання є продовженням аналізу тієї інформації, що вивчається, подальшим її продумуванням і в той же час самоперевіркою.

Висновки. В процесі навчання та практичної підготовки майбутніх соціальних педагогів та соціальних працівників роль самореалізації, самовдосконалення в процесі формування особистості, а також чинники самовиховання є важливими передумовами процесу самовиховання.

Література

1. Ковалев А.Г. Личность воспитывает себя. – М.: Политиздат, 1983. – 256 с.
2. Кочетов А.И. Организация самовоспитания школьников. – Мн.: Нар. асвета, 1990. – 392 с.
3. Кочетов А.И. Как занимается самовоспитанием. – Мн.: Выш. шк., 1991. – 287 с.
4. Макаренко А.С. Собр. соч.: В 7 т. – М., 1957. – Т. 4. – 620 с.
5. Макаренко А.С. Собр. соч.: В 7 т. – М., 1958. – Т. 5. – 685 с.
6. Протченко А.С. Тренинг личностного роста. – М., 1993. – 167 с.
7. Проців Л. Самовиховання як важлива складова національного виховання // Проблема української народної педагогіки в науковій спадщині М. Стельмаховича: Матеріали Перших Всеукраїнських педагогічних читань. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 201-206.
8. Сухомлинський В.О. Вибр. тв.: У 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 2. – 671 с.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2010